

УДК 81'1:81'42

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ-ЗООНІМУ КІШКА В МАТРИЦІ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ

Капітонова О. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Постановка проблеми й актуальність питання.

Концепти посідають важливе місце в колективній мовній свідомості. У межах нашого дослідження концепт розглядаємо як один із основних елементів в системі знань людини про світ.

Зміна ракурсу сучасних досліджень і методологічних принципів науки ставить на перше місце людину і звертає увагу дослідників на прагматичний аспект – роль людського фактора у виборі ознак номінації, а також на людину як об'єкт номінації, на мовні одиниці як процес і результат позначення та характеристики особи. Важливу роль у процесі ідентифікації людини, безсумнівно, грає вторинна номінація.

Зокрема, засобом кваліфікації та ідентифікації є анімалістична лексика, що створює субстанціональний, чуттєвий образ позначуваного, пов'язаний зі значним конотативним спектром як особливої домінанти лінгвокультури. У зазначеній групі одиниць зазвичай розмежовуються зоолексеми – позначення представників тваринного світу, анімалізми-лексеми, утворені від назв тварин, і зооморфізми – назви тварин, що використовують для характеристики людини.

Сукупність мовних одиниць, що відображають предмети та явища будь-якої мови, прямо або побічно пов'язані зі світом фауни, яка є особливим пластом словникового складу будь-якої мови. Працюючи над питаннями фаунонімічної лексики, лінгвісти намагались так чи так позначити цю лексику. Результатом таких робіт стала поява декількох термінів.

Явище зооморфії приваблювало дослідників давно. Ця

проблема вивчалася ще Ф. І. Буслаєвим [2] і В. фон Гумбольдтом [6] в історичному, порівняльному і стилістичному аспектах. Робота Н. В. Солнцевої [11] присвячена зіставному аналізу зооморфізмів у французькій і російській мовах. Л. О. Ярова розглядала лексико-семантичну групу «найменувань тварин» на матеріалі англійської мови [13].

Зоолексика англійської мови відрізняється різноманітністю і самобутністю, багатством семантичних значень, активністю в збагаченні словникового складу мови похідними словами та переносними значеннями слів.

Ми вважаємо термін «зоолексика» вдалим для позначення сукупності одиниць мови, що містять зоосему «тваринний світ». Термін «зоологізм» вписується в один лінгвістичний термінологічний ряд, як і назви інших лексико-семантичних розрядів слів типу діалектизм, жаргонізм, евфемізм, біблеїзм, галліцизм, старослов'янізм та ін. Під терміном «зоологізм» розуміють мовну одиницю, що вживають для номінації самої тварини як біологічної істоти, а не як кличку (власна назва) цієї істоти. Найбільш вживаним є термін «зоонім» (грец. зоон «тварина» + онупа «ім'я»), який увійшов в лінгвістичне вживання на початку 60-х років ХХ ст. і замінив слово кличка як назву власних імен тварин [9].

Останнім часом спостерігаємо різке підвищення інтересу лінгвістів щодо дослідження мовних явищ у широкому екстралінгвістичному контексті. Як відомо, варто вивчати мову в її реальному функціонуванні в різних сферах діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до дослідження концептів-зоонімів зумовлений тим, що воно присвячене відображенню в мові базових соціокультурних концептів мовної свідомості, представлених конкретно назвою тварини зі складною образною семантикою.

Ступінь вивченості представленого у нашій роботі концепту КІШКА недостатній в межах різних підходів, зокрема, семантико-когнітивного підходу. Існує лише декілька виконаних у руслі лінгвокультурології оглядових розвідок, присвячених концептам-зоонімам у цілому та суміжним з ними ментальним структурам. Залучення ширшого мовного матеріалу, теоретичної бази, поєднання порівняльних, історичних та когнітивних досліджень дозволить істотною мірою доповнити та уточнити вигляд ментальної структури, на якій базуються концепти.

Традиційно мови використовують семантичну сферу «тварини» у якості бази для метафоричної передачі уявлень, думок та суджень про навколишніх людей, відображаючи своєрідність мовної картини світу.

У зоолексичі відображають особливості осмислення реальності, коли образи тварин в різних мовах наділені властивостями, іноді тими, що суперечать логіці речей. Концепт-зоонім КІШКА цікавить нас як багатомірне явище, здатне покривати ділянки об'єктивної дійсності, пов'язаної з характеристикою соціальних та психологічних особливостей людської особистості.

З огляду на поширеність і певну універсальність зоонімічної лексики загалом і конкретно в нашому випадку у різних мовах світу, дослідження в цій галузі нерідко свідчать про частковий або обмежений характер.

Концепт КІШКА має антропоцентричне спрямування, тобто описує людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психологічними станами, соціальним становищем, розумовими здібностями, стосунками, характером та зовнішністю. Специфіка вживання зоосемізмів для характеристики людини свідчить про те, що мовна картина світу з її об'єктивністю та цілісністю є інтерпретацією відображення світу для кожного носія мови.

Вивчення специфіки та особливостей світу фауни та її представника кішки у відображенні культурної свідомості суспільства та особливостей національного менталітету є не лише доцільним у рамках когнітивної парадигми знання, що склалася за останній час в лінгвістиці, але і дає змогу повніше визначити зміст концепту КІШКА, враховуючи смислові та мовні домінанти англійської національної особистості.

Дослідження специфіки моделювання номінативного поля концепту КІШКА дає змогу виявити ступінь впливу назв тваринного світу на формування англomовного лінгвокультурного простору, виявити специфіку побудови словотворчих та комбінованих моделей усередині номінативного поля, які вербалізують концепт КІШКА. Взагалі в англійській мові переважна більшість зоонімів пов'язана з образами таких тварин, як кішка. Це пояснюється тим, що ця тварина була приручена першою і постійно знаходилися поруч з людиною. Тому розвиток значень почався з градації понять по шкалі абстракції.

Образ кішки взагалі є дуже цікавим для англійської картини світу. Кішка – одна з найзагадковіших істот на землі. Ще в давнину людина звернула увагу на магічну силу цієї тварини, саме це відобразили язичницькі обряди багатьох народів світу. Людина приручила кішку набагато пізніше, ніж собаку та інших домашніх тварин. У різні часи до кішки ставилися по-різному. Вона була і предметом поклоніння, і породженням зла. Кішка супроводжує людину вже більше 6000 років. За деякими припущеннями, такий симбіоз почався в долині Нілу в Давньому Єгипті. Перш, ніж стати предметом культу, кішка служила вмілим мисливцем на щурів і пернатих. У Стародавньому Римі кішка піддавалася гонінням, так як була символом свободи, а це було не вигідно владі.

Для англійської та шотландської традицій характерна наявність у кішки функції особистого демона. Взагалі такий демон є специфічним для цих двох культур і

становить виключно англійський і шотландський внесок до теорії чаклунства. Такі особисті демони, які приймали вигляд різних тварин, в тому числі і кішки, були, природно, представниками нечистої сили і несли в собі зле начало. Як правило, вони належали відьмам і були їх співучасниками і помічниками.

У більшості випадків кішка / кіт поводить хитро і самовпевнено, чітко рухається до своєї мети і зазвичай отримує те, до чого прагне. Більш того, навіть переслідуючи корисливі цілі, вона часто залишається безкарною. Ставлення до кішки у англійців неоднозначне, це обумовлено ще давніми традиціями та повір'ями. По-друге, спираючись на поведінку кішки / кота, можна припустити, що англійці заохочують цілеспрямованість і воліють використовувати будь-які способи для досягнення поставлених завдань. Про це свідчить часта безкарність кішки / кота в її (його) спробах схопити і з'їсти мишку. Нарешті, варто відзначити, що носії англійської мови через звернення до зооніму «cat» (кіт, кішка) піддають різкій критиці людські пороки – такі, як обжерливість і злодійство, наприклад, в англійських казках наочно демонструється те, що злочинці і люди, жадібні до їжі, завжди отримують по заслугах [7].

Є невелика кількість робіт, присвячених дослідженню концепту КІШКА, зокрема, дисертаційне дослідження на тему: «Концепт КІТ/ КІШКА в німецькій художній літературі». У цій роботі автор проводить аналіз концепту КІТ / КІШКА, дає короткі відомості, стосовно можливостей вивчення концептів з точки зору термінології. Далі автор робить порівняльний аналіз німецьких та російських фразеологічних висловів, відібраних методом суцільної вибірки із зазначених у списку літератури словників. Автор роботи також аналізує концепт КІТ / КІШКА в німецькому фольклорі та досліджує особливості жанру і його специфіку в Німеччині. У роботі проведено дослідження концепту на

матеріалі літературної німецької казки та підкреслено своєрідність цього жанру в Німеччині. Автор визначає визначає екстралінгвістичні причини цієї своєрідності, що вплинули на вираз концепту КІТ / КІШКА в досліджуваних творах.

Особливе місце у дослідженні за темою, що пов'язана з нашим дисертаційним дослідженням, приділено теорії сміху. Обґрунтовано зв'язок цієї теорії зі специфікою прояви концепту «КІТ / КІШКА». Для вивчення концепту використовують матеріали різних наукових дисциплін, що дає змогу зробити висновки про міжкультурної значущості концепту.

Анімалістичні фразеологізми в цілому, а не лише у представленій роботі, відображають багатовікові спостереження людини щодо зовнішнього вигляду та звичок тварин, передають ставлення людей до їх «братів менших». Анімалізми несуть енциклопедичну інформацію як про типові риси тварини, так і про менш явні ознаки, які не відображені в словникових дефініціях. Кількість сем енциклопедичного значення анімалізму, актуалізованих в окремих фразеологізмах, може бути досить значною.

Окрім цієї роботи, є ще кілька оглядових робіт, що розглядають концепт КІШКА, зокрема, у фразеологічній системі англійської мови, або порівнюють концепти КІШКА та СОБАКА в різних картинах світу, або на матеріалі творів літератури. Зокрема, потрібно згадати дисертаційне дослідження О. А. Бутіної, присвячене дослідженню концептів CAT та DOG в англійській картині світу. Ця робота присвячена аналізу в лінгвокогнітивному ракурсі фразеологічних і лексичних одиниць, які репрезентують англійські концепти CAT та DOG. Дослідниця О. А. Бутіна акцентує свою увагу на фіксації різних за структурою номінативних одиниць, які актуалізують концепти CAT та DOG. У дисертаційному дослідженні розглядаються типи репрезентації

зооконцептів в їх вербальних корелятах, також дослідниця проводить когнітемний аналіз внутрішньої форми мовних одиниць та досліджує градації метафоричності мовних засобів і виявляє концептуальні метафори, що містяться в них, а також дослідниця О. А. Бутіна проводить структурний аналіз фразеологічних речень та словосполучень з концептами CAT та DOG [3].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що концепт КІШКА має перспективний характер для подальшого дослідження та створення більш детальної теоретичної бази. Використання концептів як одиниць аналізу, на нашу думку, дуже продуктивне в дослідницькій практиці явище, яке виявляє особливості мовної національної свідомості, встановлює ментальні ознаки носіїв різних культур і мов.

Література

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. проф. В. П. Нерознака. М. : Academia, 1997. С. 267–279.
2. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф. И. Буслаев – М. : Литкон, 1954. – 216 с.
3. Бутіна А. А. Концепты CAT и DOG в английской языковой картине мира : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Бутіна Александра Анатольевна. – Санкт-Петербург, 2012. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/kontsepty-cat-i-dog-v-angliyskoy-yazykovoy-kartine-mira>
4. Ватлецов С. Г. Систематика зооморфной лексики и ее англо-русская эквивалентность : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.19 «Теория языка». Нижний Новгород, 2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sistematika-zoomorfnoi-leksiki-i-ee-anglo-russkaya-ekvivalentnost>
5. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. Волгоград: ВолГУ, 2007. 400 с.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397с.

Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення

7. История кошек в Великобритании: успех – трагедия – поклонение. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vsookoshkax.ru/istoriya/angliya.htm>
8. «Коты» как реальность Британской жизни. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://leon-av.narod.ru/p10aa1.html>
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. М. : ТетраСистемс, 2004. 256 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. 315 с.
11. Солнцева Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте : автореферат дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Наталья Владимировна Солнцева. – Омск, 2004. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/sopostavitelnyy-analiz-zoonimov-russkogo-frantsuzskogo-i-nemetskogo-yazykov-v-etnosemanticheskom-aspekte>
12. Суперанская А. В. Прописная и строчная буква в собственных именах разных категорий / А. В. Суперанская // Орфография собственных имен. – М. : Наука, 1965.
13. Ярова Л. О. Особливості міжмовних еквівалентів англійських зоофразеологізмів в аспекті перекладу / Л. О. Ярова // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2003. – №5. – Т. 3. – С. 150– 155.